

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В УМОВАХ ТРАНЗИТУ ВІД ТОТАЛІТАРИЗМУ ДО ДЕМОКРАТІЇ.

В умовах транзитивних процесів на пострадянському політичному просторі поняття громадянського суспільства у дисидентських колах набуло зовсім іншого значення, ніж воно мало у класичній ліберальній традиції. Політичний транзит змінив тип громадянського суспільства, притаманний пострадянським країнам; він характеризується переплетенням авторитарних і демократичних елементів, характеристик. Визначено існування протогромадянського сектора у «пізньому» (середина 60 – х - 80 роки) радянському суспільстві. У соціально-політичній реальності того часу каталізатором змін, які відбувалися, стали не стільки відсутність громадянських прав і демократичних свобод, скільки протест проти привілеїв пануючої верхівки. До аналізу громадянського виміру транзиту актуальним є включення становлення національної держави для постколоніальних новопосталих держав на пострадянському політичному просторі. Конкретизовано специфіку громадянського виміру України та виділені її риси.

Ключові слова: *політичний транзит, громадянське суспільство, тоталітарна держава, демократичні цінності, український транзит, демократія.*

Under the conditions of transitive processes in post-Soviet political space the concept of civil society in dissident circles has acquired a very different meaning than it had in the classical liberal tradition. Political transit changed the type of civil society inherent in post-Soviet countries; it is characterized by interweaving authoritarian and democratic elements, characteristics. The existence of protocivil

* кандидат політичних наук, докторант кафедри політології філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

sector in the «late» (mid 60 - x - '80) Soviet society has been identified. In the socio-political reality the catalyst of the changes have become not so much the lack of civil rights and democratic freedoms, as a protest against the privileges of the dominant elite. It is topical to add to the analysis of the civilian dimension of transit the actual formation of the nation state to the post-colonial, newly emerged, states in the former Soviet political space. Specifics of civilian dimension of Ukraine are concretized and its features are highlighted.

Keywords: *political transit, civil society, a totalitarian state; democratic values, Ukrainian transit, democracy.*

В условиях транзитивных процессов на постсоветском политическом пространстве понятие гражданского общества в диссидентских кругах приобрело совсем другое значение, чем оно имело в классической либеральной традиции. Политический транзит изменил тип гражданского общества, присущий постсоветским странам; он характеризуется переплетением авторитарных и демократических элементов, характеристик. Определены существования протогражданского сектора в «позднем» (середина 60 - х - 80 года) советском обществе. В социально-политической реальности катализатором происходивших изменений, стали не столько отсутствие гражданских прав и демократических свобод, сколько протест против привилегий господствующей верхушки. К анализу гражданского измерения транзита актуальным является включение становления национального государства для постколониальных, вновь возникших, государств на постсоветском политическом пространстве. Конкретизировано специфику гражданского измерения Украины и выделены ее черты.

Ключевые слова: *политический транзит, гражданское общество, тоталитарное государство, демократические ценности, украинский транзит, демократия.*

Постановка проблеми. До теперішнього часу в українській і зарубіжній політичній думці накопичений значний потенціал з питань, що стосується громадянського суспільства, його місця і ролі в політичному процесі. Проте, транзитивні процеси в Україні змушують з особливою увагою звертатися до питань теорії і практики відносин громадянського суспільства і демократії.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Варто відзначити, що проблематика громадянського суспільства досить активно обговорюється в сучасній науковій літературі. Умовно дослідників можна об'єднати за такими основними напрямками:

- політологічні і правові дослідження сутності громадянського суспільства, його структури, місця і ролі в політичній системі демократичного суспільства (І.Варзар, Ю.Габермас, Ф.Гайєк, В.Журавський, А.Колодій, О.Кульчицький, О.Погорілко, А.Силенко, Дж. Сорос, В.Таций, Ю.Шемшученко та ін.);
- загально-соціологічна структура громадянського суспільства (Л.Губерський, М.Михальченко, М.Мокляк, В.Пазенок, М.Шаповал та ін.);
- історичний досвід та особливості формування громадянського суспільства в Україні (В.Барков, А.Бичко, І.Бичко, С.Грабовський, Д.Донцов, М.Драгоманов, О.Забужко, Г.Зеленько, М.Костомаров, П.Кравченко, В.Лісовий, В.Литвин, О.Чувардинський, Н.Черниш, В.Шевчук, Б.Ярош та ін.);
- інституціональні характеристики громадянського суспільства (Е.Берк, М.Вебер, Джін Б.Елштайн, В.Категоренко, В.Кремень, М.Лукашевич, А.Пашук, Г.Філіпчук та ін.).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас, незважаючи на досить широкий пласт наукових публікацій, проблема формування громадянського суспільства в Україні залишається ще вивченою недостатньо повно. Існує ряд теоретичних прогалин, які потребують якнайшвидшого опрацювання. Серед них – осмисленість формування і функціонування громадянського суспільства в умовах політичного транзиту від тоталітаризму до демократії у контексті міжнародних відносин. Враховуючи актуальність та недостатньо повну теоретичну осмисленість цієї проблематики, автор обрав її у якості предмета самостійного аналізу.

Формулювання цілей статті. У статті уточнено зміст поняття «громадянське суспільство» в умовах дисидентського руху в країнах ЦСЄ. Виокремлено риси громадянського суспільства за ліберальної традиції. Схарактеризовано тип громадянського суспільства, притаманний пострадянським країнам, який характеризується переплетенням авторитарних і демократичних елементів, характеристик. Визначено існування протогромадянського сектора у «пізньому» (середина 60 – х - 80 роки) радянському суспільстві. Показано, що у соціально-політичній реальності того часу каталізатором змін, які відбувалися, стали не стільки відсутність громадянських прав і демократичних свобод, скільки протест проти привілеїв пануючої верхівки. Визначено, що до аналізу громадянського виміру транзиту актуальним є включення становлення національної держави для постколоніальних новопосталих держав на пострадянському політичному просторі. Конкретизовано специфіку громадянського виміру України та виділені її риси.

Історію політичного транзиту в сучасних пострадянських державах інколи називають історією боротьби за громадянське суспільство. Сам термін, що виглядає сьогодні як головне гасло опозиції, спрямований проти комунізму, набув популярності лише в 80-і роки. Поняття «громадянське суспільство» з'явилося набагато раніше, одночасно з дисидентським рухом, виступаючи під такими термінами, як «незалежна культура», «паралельні структури», «альтернативне суспільство».

Початок вживання терміна «громадянське суспільство» частіше за все пов'язують із польським рухом «Солідарність». Потім він одержав поширення в Угорщині, у Чехословаччині, хоча останнім часом його частіше заміняли терміном В. Бенди «паралельний polis» [21, с. 74]. Наприкінці 80-х рр. термін «громадянське суспільство» почав поширюватися й у республіках колишнього СРСР. Причому визначну роль в цьому процесі відіграло розростання популярності терміна на Заході. Хоча, приміром, Е.Арато вбачає у відродженні ідеї громадянського суспільства дарунок, отриманий Заходом від Східної

Європи і Південної Америки. Так ідея громадянського суспільства, практично цілком забута в попередні роки, одночасно з'явилася в багатьох місцях.

Відомо, що феномен громадянського суспільства в ліберальній традиції має типологічні риси: пріоритет приватної власності і пов'язаних з нею інтересів власників; наявність «середнього класу»; високий рівень можливостей самореалізації особистості; функціонування значної кількості суспільно-політичних і частіше правозахисних організацій; розвиток і ствердження громадянськості через взаємний обмін ознаками і якостями з інститутом державності, за принципом «політичність громадянського суспільства і громадянськість політичного» [24, р. 143].

У пострадянських країнах виявляє себе інший тип громадянського суспільства, відмінний від західного. Для нього характерним є переплетення авторитарних і демократичних елементів, характеристик. Р. Дарендорф слушно зауважує, що дорога до свободи веде туди, де можливе створення більш відкритих форм держави і суспільства [14, с. 28]. На цьому шляху варто пам'ятати про такі умови: 1) немає ніякого сенсу в переході від «капіталізму» до «соціалізму»; дорога до свободи - це тільки перехід від закритого суспільства до суспільства відкритого, яке повинно стати механізмом для виявлення альтернатив; 2) в ідеалі громадянські суспільства ніхто не будує - вони розвиваються самостійно, але у транзитивних демократіях немає ні часу, ні засобів, щоб чекати, що все відбудеться саме собою; необхідно будувати незалежні організації й інститути як додаткову ланку між урядом і індивідом [5, с. 69].

Звернемо увагу на те, що ідея громадянського суспільства виникла в Східній Європі, насамперед, як ідея антидержавна, антикомуністична, оскільки завдання полягало в створенні такої сфери суспільної взаємодії, яка б не мала нічого спільного з комуністичним урядом. Польські дослідники констатували, що у своєму неприйнятті існуючої системи східноєвропейці вирізнялися спільною характерною особливістю: бунт проти тоталітарної держави завжди був проявом солідарності з якою-небудь, нехай навіть уявлюваною, недержавною спільністю [22; 4; 3]. Пошук соціальної солідарності, прагнення

до справедливості явно переважали в уявленні опозиції ідеї самоцінності і незалежності особистості. Заперечення всього офіційного, недержавного не означало прийняття цінностей індивідуалістичних, але радше означало визнання цінностей дійсно суспільних. Тому заперечення «реального соціалізму» поєдналося з прийняттям цінностей, аж ніяк не чужих соціалізму.

Демократична революція в комуністичній частині світу була підготовлена процесом визрівання елементів громадянського суспільства, яке існувало в самій тоталітарній системі, але поза її владними структурами. Парадоксом виглядає той факт, що в радянській соціально-політичній системі постійно були присутні елементи невдоволення більшовиками, які співіснували з елементами народної віри в успіх соціалістичного експерименту. Це дозволяє говорити про існування протогромадянського сектора й у «пізньому» (середина 60 – 80 роки – С.В.) радянському суспільстві.

У радянські часи майже єдиним реальним елементом громадянського суспільства, який виробляє суспільну думку, став інститут сім'ї. За даними Є.Головахи і Н.Паніної, населення України найбільшою мірою довіряло «самому собі», «сім'ї і родичам». Рівень довіри мав позитивне значення (крім себе, сім'ї і родичів) тільки в «сусідів», «колег» і «співвітчизників». У таких інститутів, як армія, церква і духовництво він був практично на нулі. Усі ж інші інститути суспільства (включаючи старі і нові профспілки) характеризувалися негативним рівнем довіри. Причому Верховній Раді, Президенту й уряду населення України довіряло менше, ніж астрологам [16, с. 88]. Відмова ж від абстрактних ідей (чи то комунізм, соціалізм, капіталізм і націоналізм) свідчить і про відсутність достатньо авторитетної суспільної сили, якій довіряло б населення.

Ідея приватної власності навіть для «найбільш західних східноєвропейців» - чехів була менш значущою в порівнянні з ідеєю політичного плюралізму, ліквідації монополії Компартії. В чеському суспільстві, як і в румунському, болгарському, албанському, реєструвалася найбільша серед країн регіону кількість не «риночників», а саме «демократів». Інтерпретація ідеї автономії особистості, яку можна знайти в дисидентських текстах, дослідникам

увяляється дивно обмеженою в порівнянні з її класичною інтерпретацією в рамках західноєвропейської ліберальної традиції. Інакше кажучи, дисиденти плекали ідею моральної революції, оскільки гасло «жити по правді» сприймалося як призов до громадської непокори.

Соціальні, або громадянські рухи «Солідарність» у Польщі, «Громадянській Форум і Громадськість проти насильства» у Чехословаччині, «Спілка вільних демократів» в Угорщині, «Демократична Росія», «Новий форум» у НДР, «Спілка демократичних сил» у Болгарії, «Саюдіс» у Литві, народні фронти в Латвії й Естонії орієнтувалися на завоювання політичної влади шляхом участі в «круглих столах» [20, с. 120]. Їх відмінною особливістю була прихильність принципу ненасильства. 1990 року «Громадянський Форум» у Чехословаччині переміг з абсолютно неполітичним гаслом «Правда і любов переможуть неправду і насильство». Майбутній президент Чехословаччини, драматург В. Гавел виступав за структуроване громадянське суспільство, у якому партії відіграють тільки «належну роль». Вацлав Гавел висунув принцип не політичного, а морального протистояння тоталітаризму.

У соціально-політичній реальності того часу каталізатором змін, які відбувалися, стали не стільки відсутність громадянських прав і демократичних свобод, скільки протест проти привілеїв пануючої верхівки (відкритих розголосу дач, «мисливських хатинок», іноземних рахунків і т.ін.). До ідеї зміни системи призвели не патріотичні громадянські почуття «звільненого обивателя», а сплеск споживацьких очікувань щодо підвищення рівня добробуту; надія на досягнення західного рівня і стилю життя. Як відзначає М.Ю.Рябчук, саме ця - «утопічна візія» - ліберальної демократії, ринкової економіки, європейської цивілізації - й лягла в основу тієї «програми спільного майбутнього», яка об'єднала населення України на референдумі 1 грудня доволу ідеї незалежності [18]

На той час у царині суспільної думки запанувала ідея громадянської власності – ідеальної частки кожного громадянина-співвласника в загальній власності всіх громадян. На відміну від капіталізму та соціалізму, такий устрій вбачався «цивілізмом», «цивілітарним устроєм» (від латинського слова - *civis* -

громадянин) [14, с. 29]. «Чинник надії» став сприйматися як основний символ соціального прогресу. Більшість серед тих громадян України, хто голосував на референдумі 1991 року, теж мріяла про економічне диво. На це була спрямована агітація українського РУХу про відокремлення від СРСР. У багатьох пострадянських країнах потужним чинником розширення потенціалу протесту була мобілізація зневаженого національного почуття (Польща, Угорщина, Чехословаччина).

Пересічний східноєвропеєць, який сформувався в атмосфері відхилення від ідеологізованих норм громадського життя, виступив у той час, головним чином, в ролі спостерігача, який був сповнений надій на зміни, що йдуть «згори». Та ж специфіка модернізації характерна і в Україні, вважаючи, що сучасні труднощі України обумовлені, насамперед, тим, що вона в серпні 1991 р. не завоювала і не здобула, а лише отримала незалежність.

Соціальні рухи років перебудови не змогли знайти стійких інституціональних форм, і громадянське суспільство, яке почало бурхливо розвиватися залишилося фактично неструктурованим. Точніше, його антидержавні структури не змогли залишатися неполітичними (тобто - недержавними) і увійшли у владу, створюючи, як правило, законодавчу її гілку.

До аналізу громадянського виміру транзиту потрібно ще включити становлення національної держави. Особливо актуальним це питання було для колишніх пострадянських країн на початку 1990-х років. Після розпаду СРСР вони опинилися перед необхідністю формування власної національної ідентичності і започаткування незалежного державного досвіду. На рівні конституцій країни проголосили національні кордони, офіційну мову, символи держави та запровадили громадянство. Національна держава ставить за мету збереження історичної, політичної, культурної єдності громадян та відносно етнічної гомогенності населення. Західні політологи вважають, що зародження національної держави пов'язане з проблемою еволюції владних відносин [1, с. 247]. Зазначимо, що формування почуття національної ідентичності та гордості за власну націю сприяє консолідації суспільства, а

відтак є легітимізуючим чинником політичного транзиту і суттєвим впливом на політичний режим.

Демократичний транзит завжди супроводжується становленням громадянського суспільства. Відрізняються лише темпи його розвитку.

Громадянське суспільство визначається як система незалежних від держави громадянських інститутів і відносин, які покликані забезпечити умови для самореалізації окремих індивідів і колективів (сім'я, церква, наукові, професійні та інші асоціації та об'єднання). В умовах розвиненості громадянського суспільства найкраще реалізується соціальна, культурна та духовна сфера життя народу, їх відтворення і передача прийдешнім поколінням [22]. Має право на існування і така дефініція: сфера спілкування і взаємодії спонтанної самоорганізації та самоврядування вільних індивідів на основі добровільно сформованих асоціацій, яка захищена необхідними законами від прямого втручання та регламентації збоку держави, і в якій переважають громадянські ініціативи [3, с. 245].

Основні ознаки становлення громадянського суспільства простежуються в економічній сфері (право на приватну власність), у політичній (взаємовідносини держави та громадянського суспільства: демократичне законодавство, поділ гілок влади, наявність легальної опозиції, багатопартійність, плюралізм думок) та духовній сфері (реалізація прав і свобод: доступ до системи охорони здоров'я, освіти та культури) [22]. Громадянське суспільство має діяльну природу і зорієнтоване на задоволення потреб громадян. Вважається, що громадянське суспільство може існувати тільки за умов демократичного політичного режиму [8, с. 143]. Критерієм його існування є вільний громадський колектив як об'єднання рівноправних індивідів. Таким чином, процес демократизації та становлення громадянського суспільства йдуть паралельно, а громадянське суспільство є продуктом розвиненого плюралізму [9, с. 122]. Щодо питання інтенсивності активності громадянського суспільства під час демократичних транзитів, то треба зазначити, що найчастіше найбільш активним громадянське суспільство є на етапі лібералізації; на етапі демократизації спостерігається

певний спад, а на етапі консолідації ця активність набуває нових форм та проявів [8, с. 156].

Інституціоналізація демократії створює певний вакуум інститутів і звуження можливостей для організацій громадянського суспільства. Політична еліта з часом консолідується і контролює правові, адміністративні та економічні ресурси, а громадяни переходять з публічної в приватну сферу (цей феномен визначив А. Хіршман також у сталих демократіях). Отже, «вікно можливостей» для реалізації громадянського суспільства звужується [24]. Це є другою особливістю громадянського виміру в умовах демократичного транзиту. Також можна припустити, що політико-інституціональна архітектура суспільства є вирішальною у легітимації політичного режиму.

Від типу громадянського суспільства залежить, яка модель демократії може бути сформована протягом демократичного транзиту. Так, якщо громадянське суспільство є «клубним», тобто засновується на відносно замкнених бізнес-професійних групах, то найчастіше владною партією є елітна; демократія стає обмеженою, а основний принцип демократії простежується у частій зміні еліт.

Якщо громадянське суспільство є поляризованим, то воно виражається у широкій масовій участі в політиці. Тоді демократія визначається як репрезентативна і діє за принципом відповідальності влади. Якщо тип громадянського суспільства визначається як всеохоплюючий, то різниця між партіями є незначною і відрізняється тільки за принципом опозиційності. Держава починає контролювати партійну діяльність, використовуючи політичні партії для політичної інституціоналізації громадянських ініціатив. Такі партії стають залежними від держави та втрачають незалежність. Якщо громадянське суспільство є мережевим, то правлячою партією є картельна. Така партія репрезентує модель консенсусної демократії, яка простежується у відсутності різниці між політичними елітами. Опозиціонери, за цією моделлю, є частиною політичного істеблішменту. В цих умовах основним принципом демократії є легітимність, яка забезпечується виборами та ЗМІ [19, с. 127].

Зрозуміло, що під час демократичного транзиту особливо актуальними стають ідеї соборності, принципів свободи, справедливості, солідарності та

згоди. В країнах демократичного транзиту концепція громадянського суспільства вбудована в ліберальний проект. Але приватні зв'язки продовжують відігравати значну роль. Політичні партії відображають приватні інтереси, а політичні актори використовують стосовно до громадянського суспільства маніпулятивні засоби, орієнтуючись на пересічного громадянина.

В ідеалі за умов сталої демократії публічна політика не має бути маніпулятивною та підміняти інтереси суспільного розвитку інтересами корпоративних груп. В умовах демократичного транзиту особливістю громадянського виміру стає можливість застосування громадянами методу громадського контролю. Громадянський контроль полягає у систематичному моніторингу та соціальній експертизі інституціональними структурами громадянського суспільства діяльності інститутів та акторів з метою запобігання та виявлення зловживання владою. Чим більше у громадян можливостей використовувати громадянський контроль, тим, звичайно, вищий рівень легітимності політичного режиму.

Громадянське суспільство стає своєрідною «матрицею» для формування правового суспільства. В країнах демократичного транзиту явище масового правового нігілізму делегітимізує політичний режим. Критеріями політико-правових інститутів як системних утворень стає реалізація прав людини, здійснення принципів громадянського суспільства.

Саме тому можливості щодо здійснення правових норм з реалізації прав і свобод громадян пов'язані з ефективністю діяльності політико-правового інституту. В умовах транзиту становлення правової держави (регулювання суспільних відносин на законодавчому рівні) йде паралельно з процесом становлення громадянського суспільства [17]. На етапі демократичного транзиту відбувається засвоєння громадянами цінностей демократії. Тому в умовах демократичного транзиту важливим є закріплення норм правової держави в конституції та інших нормативно-правових актах. Але реалізація основних прав і свобод громадян здійснюється не повністю через нівелювання нормами права частиною суспільства. У процесі транзиту можливості щодо втілення основ правової держави є обмеженими, доки не встановиться принцип незалежності

гілок політичної влади, особливо судової. Тому судова гілка влади має звільнитися від адміністративного пресингу та від корупційних дій.

Зміст поняття правової держави тісно пов'язаний із соціальною державою. І правова, і соціальна держава засновуються на забезпеченні прав і свобод громадян. Але соціальна держава опікується їх втіленням в соціальній сфері. Тому певним ідеалом сучасного транзиту є паралельне становлення громадянського суспільства, правової та соціальної держави. Його врахування прискорює демократизацію, і якщо політична еліта проголосила курс на встановлення демократичного політичного режиму, то цитуючи Ульріха Бека, можна сказати, що «демократія має стати саморефлектуючою», тобто піддатися критичному аналізу та експериментуванню [2, с. 188].

У сучасній науці особливо гостро дискутуються два напрямки осмислення сучасного стану громадянського суспільства й громадської активності в Україні. До 2005 р. серед вчених переважно домінувала думка, що громадянське суспільство в Україні перебуває ще у зародковій стадії формування, а його окремі елементи відчувають на собі постійний тиск з боку державної влади й перебувають під негативним соціокультурним впливом наслідків тоталітарного минулого. У період 2005 – 2010 років у наукових публікаціях увага більше звертається на досягнення рівноваги між громадянським суспільством і державою. Демократичний розвиток, на думку дослідників, передбачає подолання недовіри до влади, тоталітарних стереотипів свідомості, зменшення всевладдя чиновників і практичне застосування демократичного потенціалу інститутів громадянського суспільства.

На перший погляд здається, що стан громадянського суспільства в сучасній Україні можна охарактеризувати як етап активного формування його окремих інститутів. Одночасно це є й етап формування самого громадянського суспільства як деякої цілісності, що визначає свої відносини з державою і її інститутами.

В ході українського транзиту не одноразово був ініційований пошук так званого «третього шляху», що покликаний з'єднати «капіталізм» і «соціалізм». Сама ідея компромісу соціалізму і капіталізму має численних прихильників в

усіх країнах східноєвропейського регіону. Приміром, в Чехії її підтримують 47% населення [10, с. 19]. Проте в Україні дана концепція використовувалася тільки як прикриття правлячої еліти, яка була не спроможною реалізувати раціональну стратегію переходу до капіталістичних відносин [12, с. 28]. Так, перехід до капіталістичних відносин був відображений тільки в розподілі «загальнонародної» власності. Соціально-економічна ситуація, що склалася на Україні у другій половині 90-х рр. змусила керівництво держави відмовитися від право-ліберальних підходів, та взяти курс на реалізацію соціал-демократичної моделі розвитку [13].

Пріоритетним завданням у процесі транзиту можна вважати зміцнення і розширення середнього класу в системі соціальної стратифікації. З економічної точки зору середній клас – це основний платник податків, внутрішній інвестор, який визначає параметри внутрішнього ринку, та масовий споживач. З політичної – середній клас визначає електоральні переваги, є носієм і гарантом демократичних принципів та політичних свобод. З соціальної – визначає ціннісні орієнтації суспільства, моральні стандарти суспільного життя. Як відомо, громадянське суспільство починається з такого конструктиву, як активність та відповідальність. Воно проявляється у вигляді сукупності формальних і неформальних неурядових організацій, рухів, ініціативних груп, органів самоуправління і самоорганізації населення, які можуть впливати на державну владу, примушуючи її враховувати різні, іноді суперечливі, інтереси та шукати шляхи і засоби їх вдоволення, примирення і узгодження. Без зрілого громадянського суспільства є неможливою побудова правової демократичної держави. Оскільки тільки внутрішньо вільні, свідомі, небайдужі та активні громадяни здатні спільно контролювати державу, стримувати її від прагнення до розширення власних повноважень за рахунок наступу на громадянські права і тим самим, сприяти реалізації принципу «держава для людини, а не людина для держави». Однак, як слушно зазначав відомий американський соціолог А.Етціоні, бути активним - це значить нести відповідальність, бути пасивним – значить бути під контролем. «Бути» в цьому контексті означає бути в процесі життя, бути в процесі соціальних коливань та соціальних потоків. Що

стосується відповідальності, то соціолог її визначав як відповідальність в соціальній взаємодії, у можливості нести відповідальність за самого себе, у можливості бути творцем [23].

Історія довела, що найпотужніший об'єднавчий потенціал мають європейські цінності. Факт залишається фактом: усі успішні країни – це країни, що сприйняли європейські цінності. Перша з цих цінностей – демократія. Серед ключових демократичних норм – права та свободи людини. Не побудують громадянське суспільство залежні, не вільні у своєму виборі, не захищені законом люди. У свою чергу країна, яка не забезпечує права й свободи людини, країна, де ці права й свободи брутально порушуються, ніколи не зможе стати частиною європейської спільноти. Рівність прав усіх людей – це та демократична норма, яка давно утвердилася в Європі, але досі ніяк не приживеться в Україні.

Висновки. Отже, специфіка громадянського виміру України визначається такими рисами: політизація громадського життя наприкінці 80-х рр. обумовила сплеск громадянських інтересів; громадських організацій багато, але існуючі об'єднання частіше за все є залежними від держави; суспільство консолідується частіше не на загальногромадянських і правових основах, а на прихильності таким соціальним інститутам, як сім'я і церква; правовий механізм практичної реалізації громадянської активності виявляється не достатньо розробленим. Робота в цьому напрямку залежить від того, наскільки активними будуть самі громадяни, і це сьогодні є самим великим питанням; гасло громадянського суспільства: «Не громадяни для держави, а держава для громадян» сьогодні стало здаватися дорогим задоволенням, яке може дозволити собі тільки розвинута ринкова економіка і стабільна інституціональна система.

Відтепер сучасне кредо національної демократії звучить інакше: інтереси особистості мають бути підпорядковані інтересам національної держави. Тому в теоретичних і політичних дискусіях поняття «громадянське суспільство» вживається рідше, ніж декілька років тому; воно майже витискується поняттям «демократичне суспільство», розчиняючись у ньому.

Список використаних джерел:

1. Алексеева Т. А. Современные политические теории: курс лекций. – М.: Московский государственный институт международных отношений (Университет) МИД РФ: Российская политическая энциклопедия (РОССПН), 2007. – 464 с.
2. Бек У. Общество риска: на пути к другому модерну / У. Бек; пер. с нем. В. Седельника, Н. Федоровой; [Ред. Л. Павлова] – М.: Прогресс-Традиция, [2000] – 381 с.
3. Бортніков В. І. Політична участь і демократія: українські реалії: Монографія / В. І. Бортніков. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – 524 с
4. Вятр Е. Восточная Европа: судьба демократии [Фрагм. кн. польск политолога «Закат системы. История и перспективы демократического социализма в Восточной Европе»] // Социс. – 1992. - №1. –С.6 – 19
5. Гражданское общество: истоки и современность / Науч. ред. проф. И. И. Кальной, доц. И. Н. Лопушанский. 2-е изд., доп. – СПб.: Изд-во «Юридический Центр Пресс», 2002. –296 с.
6. Дарендорф Р. Дорога к свободе: демократизация и её проблемы в Восточной Европе // Вопросы философии. – 1990. - №9. – С. 69 – 75
7. Дарендорф Р. Мораль, институты и гражданское общество // Путь. – 1993. –С.191 – 198
8. Затонский В. А. Эффективная государственность / В. А. Затонский ; под ред. А. В. Малько. – М. : Юристъ, 2006. – 286 с.
9. Зеленько Г. І. Інституціоналізація громадянського суспільства у постсоціалістичних країнах (на прикладі країн вишеградської групи та України) : дис. ... доктора політ. наук: 23.00.02 / Зеленько Галина Іванівна. – К., 2007. – 387 с.
- 10.Коровицына Н.В. Самая «бархатная» революция: «чешский человек» на фоне общественных перемен // Славяноведение. – 2000. - №3. - С. 16-27.

11. Кочетков А.П. На пути к гражданскому обществу. – М., 1992. – С.134.
12. Майборода А. Що стоїть за гаслом «третього шляху» // Політична думка. - 1994 - №2 - С. 21 – 31.
13. Медведчук В. Социал-демократическая модель общественного развития и предпосылки её становления в Украине // Полис. – 1999. - №6. – С. 17 – 24
14. Нерсисянц В.С. Гражданская концепция общественного договора об основах постсоциалистического строя // Социс. – 2001. - №4. – С. 24 – 34.
15. Нисневич Ю. А. Аудит политической системы посткоммунистической России / Ю. А. Нисневич. – М. : Материк, 2007. – 288 с.
16. Панина Н.В., Головаха Е.І. Тенденції розвитку Українського суспільства (1994-1998 рр.). Соціологічні показники. – К., 1999. – 152 с.
17. Політико-правові інститути сучасності : структура, функції, ефективність : Монографія / М. І. Панов (кер. авт. кол.), Л. М. Герасіна (наук. ред.), В. Д. Воднік та ін.; За заг. ред. М. І. Панова, Л. М. Герасіної. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. – 384 с.
18. Рябчук М.Ю. Дилеми українського Фауста: громадянське суспільство «розбудова держави» - К.: «Критика», 2000. – 262 с.
19. Сморгунов Л. В. Современная сравнительная политология. Ученик / Л. В. Сморгунов. – М. : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2002. – 472 с.
20. Сокольский С.Л. От гражданских движений к политическим партиям (Россия и страны Вышеградской группы) // Мировая экономика и Международные Отношения. – 1996. - №4. – С.117 – 123.
21. Шацкий Е. Протолиберализм: автономия личности и гражданское общество // Полис – 1997 - №5. – С.68-88
22. Щедрова Г. П. Громадянське суспільство і демократична правова держава: проблеми взаємовпливу: Наукове видання – препринт / Г. П. Щедрова. – К.: ІСДОУ, 1994. – 52 с.

23. Etzioni A. *The Active Society: A Theory of Societal and Political Processes*.
New York: Free Press, 1968. - 728 p.
24. Hirschman A. O. *Essays in trespassing: economics to politics and beyond* /
Albert O. Hirschman ; Cambridge (Eng.) ; New York : Cambridge University
Press, 1982. – 310 p.